

*Beata Andrzejczak**

EWOLUCJA TEORII BEZPOŚREDNICH INWESTYCJI ZAGRANICZNYCH W GOSPODARCE ŚWIATOWEJ

KLASYFIKACJA TEORII BEZPOŚREDNICH INWESTYCJI ZAGRANICZNYCH

Wysoka dynamika i rosnące znaczenie bezpośrednich inwestycji zagranicznych (dalej: BIZ) w gospodarce światowej na przestrzeni ostatnich 50 lat wywarły znaczny wpływ na myśl ekonomiczną z tego zakresu. Z uwagi na fakt, że zagadnienie motywów BIZ w krajach średnio rozwiniętych jest tylko jednym z elementów wszystkich przepływów kapitałowych na świecie, prezentowany poniżej artykuł będzie próbą przedstawienia tych teorii BIZ, które można odnieść do ekspansji BIZ w krajach średnio rozwiniętych.

Ze względu na obszerność literatury polskiej i zagranicznej dotyczącej BIZ konieczna jest selekcja oraz klasyfikacja pewnych poglądów odnoszących się do motywów zagranicznych BIZ w ujęciu teoretycznym¹. W wielu pracach tego typu klasyfikacji dokonano w sposób chronologiczny oraz syntetyczny. Wydaje się, że syntetyczna próba ujęcia teorii BIZ lepiej przedstawi możliwości i ograniczenia w zakresie wyjaśnienia zjawiska BIZ w krajach średnio rozwiniętych. W tym celu zaprezentuję dwie klasyfikacje teorii BIZ, które – w moim przekonaniu – zasługują na szczególną uwagę. Pierwszą z nich jest podział dokonany przez J. Misalę na makro- i mikroekonomiczne teorie

* Dr, adiunkt w Katedrze Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych Uniwersytetu Łódzkiego.

¹ Przeglądy teorii dotyczących BIZ są zawarte m. in. w publikacjach: J. P. Agarwal, *Determinants of Foreign Direct Investment: A Survey*, „Weltwirtschaftliches Archiv” 1980, Nr 4; J. Black, J. H. Dunning, *International Capital Movements*, MacMillan Press, London 1982; P. J. Buckley, M. Casson, *The Future of Multinational Enterprise*, MacMillan Press, London 1976; M. Casson, *Alternatives to the Multinational Enterprise*, London 1979; M. Geldner, *Przyczynek do teorii zagranicznych inwestycji bezpośrednich*, Monografie i Opracowania SGPiS, Warszawa 1986, nr 193; J. Misala, *Teorie międzynarodowej wymiany gospodarczej*, PWN, Warszawa 1990.

BIZ². Autor ten prezentuje szersze podejście. Porządkuje bowiem teorie odnoszące się do przepływu kapitału w ogóle, nie ograniczając rozważań do BIZ. Należy przy tym podkreślić, że podział ten jest dość umowny, ponieważ często nie da się oddzielić obu pojęć. Zauważył to sam autor, wprowadzając w kolejnym wydaniu swojej książki rozdział o teoriach mieszanych.

Zbliżony do klasyfikacji J. Misali z 1990 r. jest dokonany przez J. Stehna podział na teorie wynikające z uwarunkowań kraju lokaty (analogia do teorii makro) oraz teorie wynikające z uwarunkowań firmy (analogia do teorii mikro). Opisany on został w tab. 1.

Tabela 1

Główne teorie inwestycji bezpośrednich

Teorie wynikające z uwarunkowań w kraju lokaty	Teorie wynikające z uwarunkowań firmy dokonującej BIZ
• Teoria rentowności • Teoria „output” i wolumenu rynku • Teoria cyklu życia produktu • Teoria obszaru walutowego • Teoria lokalizacji	• Teoria dywersyfikacji portfela • Teoria zachowania firmy • Teoria reakcji oligopolistycznej • Teoria internalizacji • Teoria lokalizacji

Źródło: J. Stehn, *Ausländische Direktinvestitionen in Industriändern*, Kiel 1992, cyt. za: A. Stępnia, *Integracja regionalna i transfer kapitału. Inwestycje bezpośrednie w aspekcie klimatu inwestycyjnego w Unii Europejskiej*, Wyd. UG, Gdańsk 1996, s. 54.

Według J. Misali w centrum zainteresowania pozostają teorie wyjaśniające, dlaczego dokonuje się lokaty w formie BIZ, jednocześnie pomijające drugą stronę uczestniczącą w BIZ, czyli odbiorców. Dlatego też wskazany byłby podział teorii BIZ, biorący pod uwagę dwa odmienne punkty widzenia, tzn.:

- kraju pochodzenia,
- kraju przyjmującego.

W obu przypadkach uzyskujemy zupełnie odmienne odpowiedzi na zasadnicze pytanie: „dlaczego?” Zestawienie głównych teorii pokazuje stan wyrażonej nierównowagi stron teorii BIZ. O ile odpowiedzi na pytanie – dlaczego firmy inwestują za granicą – można doszukiwać się w wielu teoriach, o tyle z trudem udaje się znaleźć teorie, które dawałyby choć częściową odpowiedź na pytanie – dlaczego kraje udzielają gościny inwestorom zagranicznym. W niniejszym artykule zaprezentuję tylko te teorie, które ustosunkują się do problemu uzasadnienia lokowania kapitału w formie BIZ za granicą.

² J. Misala, *Teorie międzynarodowej wymiany...* Zjawisko BIZ może być analizowane w literaturze przez pryzmat różnych teorii ekonomicznych, takich jak np. teoria lokalizacji, konkurencji monopolistycznej, przedsiębiorstwa. Sam autor przyznaje, że rozróżnienie to powstało na podstawie podziału teorii handlu międzynarodowego zaproponowanego przez P. Tescha.

Tabela 2

Teorie bezpośrednich inwestycji zagranicznych biorące pod uwagę punkt widzenia firmy i kraju przyjmującego

Dlaczego firmy inwestują za granicą? (punkt widzenia firmy lub kraju pochodzenia kapitału)	Dlaczego kraje udzielają gościny inwestorom zagranicznym? (punkt widzenia kraju przyjmującego)
A) Nierównowaga rynku • Neoklasyczne teorie obrotów kapitałowych (A. Marshall, A. Pigou) • Teoria rentowności • Teoria dywersyfikacji portfela inwestycyjnego B) Zniekształcenia narzucane przez rząd (teorie mieszczą się w grupie hipotez lokalizacyjnych) C) Niedoskonałość struktury rynku: • Teoria przewagi własnościowej przedsiębiorstwa S. Hymera • Teoria oligopolistycznej reakcji F. T. Knickerbockera • Teoria obszarów walutowych R. Z. Alibera • Teoria cyklu życia produktu R. Vernona D) niesprawność rynku • Teoria internalizacji • Eklektyczna teoria J. H. Dunninga E) BIZ zorientowane na handel • Teoria K. Kojimy • Teoria kreacji efektu handlu oraz • Teoria poziomu rozwoju gospodarczego J. H. Dunninga • Model T. Ozawy	BIZ • teoria wzrostu endogenicznego • model R. Solowa • teoria cyklu życia organizacji

Źródło: oprac. własne na podstawie J. Witkowska, *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w Europie środkowowschodniej*, Wyd. UŁ, Łódź 1996; Zob. też A. L. Calvet, *A Synthesis of Foreign Direct Investment Theories and Theories of the Multinational Firms*, „Journal of International Business Studies” 1981, No 1, s. 43–59.

W odniesieniu do lokowania BIZ można wskazać na cztery grupy zjawisk³:

- A) Nierównowagi rynku,
- B) Zniekształceń narzucanych przez rząd,
- C) Niedoskonałości struktury rynku,
- D) niesprawności rynku (*market failure*).

³ A, B, C, D zob. A. L. Calvet, *A Synthesis of Foreign Direct Investment Theories and Theories of the Multinational Firm*, „Journal of International Business Studies” 1981, No 1, s. 43–59, za: J. Witkowska, *Bezpośrednie inwestycje...*, s. 37–54.

Natomiast oddzielnym punktem rozważań będą teorie niemieszczące się w powyższej klasyfikacji, które jednak mają zdecydowany wpływ na wyjaśnienie zjawiska BIZ, a mianowicie:

E) Teorie uzasadniające wybór pomiędzy BIZ a handlem międzynarodowym oraz teoria poziomu rozwoju gospodarczego J. H. Dunninga.

W ramach powyższego podziału można dokonać przyporządkowania odpowiadających temu tematowi teorii BIZ. Podział ten został zaprezentowany w tab. 2.

TEORIE BIZ WYNIKAJĄCE Z NIERÓWNOWAGI RYNKU

Grupa hipotez upatrujących przyczyn BIZ w nierównowadze rynku najczęściej porównywana jest do starego ujęcia BIZ jako przepływów kapitałowych o równoważącym charakterze, z którego wywodzą się m. in. teoria rentowności oraz teoria dywersyfikacji portfela inwestycyjnego. Przedstawiciele tradycyjnej neoklasycznej teorii przepływów kapitałowych (m. in.: A. Marshall, A. Pigou) jako przesłankę wywozu kapitału przedstawiają międzynarodowe zróżnicowanie gospodarek w zakresie wyposażenia w kapitał⁴. Według M. Geldnera „zróżnicowanie to znajduje swoje odbicie w różnej krańcowej produktywności kapitału i w konsekwencji w jego cenie...”⁵ Dlatego konsekwencją tego stanu będzie przepływ kapitału z krajów posiadających go w „relatywnym nadmiarze”, tzn. krajów wysoko rozwiniętych, do krajów, gdzie czynnik ten występuje we względnym niedoborze, czyli grupy krajów średnio i mniej rozwiniętych. Należy również zwrócić uwagę na to, że we współczesnej gospodarce światowej oprócz kapitału mamy do czynienia z występowaniem innych międzynarodowych różnic, które na podstawie powyższych hipotez mogą dawać przesłanki do inwestowania za granicą. Do najczęściej wymienianych zalicza się⁶:

- różnice w przeciętnej stopie zysku,
- różnice w kosztach pracy,
- nierównowagę na rynkach technologii, zarządzania i technik marketingowych,
- przeszacowanie waluty.

Tradycyjne ujęcie BIZ zostało stosunkowo wcześniej podane w wątpliwość z następujących powodów⁷:

⁴ Zob. A. Marshall, *Money, credit and commerce*, Macmillan and CO. Ltd, London 1929; A. Pigou, *The Economics of Welfare*, Macmillan, London 1920.

⁵ M. Geldner, *Przyczynek do teorii...*, s. 64.

⁶ J. Witkowska, *Bezpośrednie inwestycje...*, s. 38.

⁷ 1), 2), 4) zob. tamże; M. Geldner, *Przyczynek do teorii...*, s. 64–73; 3) zob. E. Oziewicz, *Zagraniczne inwestycje bezpośrednie w rozwoju gospodarczym krajów Azji Południowo-Wschodniej*, Wyd. UG, Gdańsk 1998, s. 71.

1) nie jest ono w stanie wyjaśnić, w jakiej formie następuje przepływ kapitału, tzn. czy odbywa się on w postaci BIZ, czy też w postaci inwestycji portfelowych;

2) nie wyjaśnia również regionalnej struktury BIZ oraz dominującego po II wojnie światowej zjawiska tzw. krzyżujących się BIZ, występującego pomiędzy krajami wysoko rozwiniętymi;

3) teoria ta, przyjmując założenie warunków doskonałej konkurencji na rynku towarów i czynników wytwórczych, neguje sens BIZ, ponieważ prowadzenie działalności gospodarczej w innym kraju wiąże się z reguły z dodatkowymi kosztami, m. in. z tytułu zdobywania informacji;

4) BIZ polegają nie tylko na transferze kapitału, ale także na transferze innych czynników produkcji (takich jak wiedza z zakresu zarządzania i przedsiębiorczość), a korzyści z tytułu BIZ są sumą korzyści, jakie przynosi łączne zaangażowanie wszystkich tych czynników.

ZNIEKSZTAŁCENIA WYWOŁANE PRZEZ POLITYKĘ RZĄDOWĄ

Kolejna grupa hipotez upatruje przyczyn BIZ w tzw. zniekształceniach narzucanych przez politykę rządową⁸. Hipotezy te oprócz wyjaśniania skomplikowanej rzeczywistości, w której działają BIZ (funkcja wyjaśniająca), oraz ułatwienia podjęcia decyzji o wyborze kraju, w którym mają się znajdować BIZ (funkcja decyzyjna), odgrywają jeszcze jedną znaczącą rolę. Chodzi tu o funkcję optymalizacji uwarunkowań (czynników), tj. dostarczanie wskazówek dotyczących niezbędnych przemian w zakresie ogółu warunków, w których działają BIZ, a wynikających z polityki rządów zarówno krajów macierzystych, jak i przyjmujących BIZ.

Grupy najważniejszych przyczyn podejmowania BIZ można odnaleźć w teorii lokalizacyjnej, ponieważ przy zastosowaniu innej klasyfikacji teorii BIZ omawiane w tym podpunkcie hipotezy mieściłyby się wśród hipotez lokalizacyjnych⁹. Z uwagi na to, że szczegółowa analiza wszystkich dostrzeganych w literaturze podstaw tej grupy hipotez przekracza ramy niniejszego opracowania, konieczna jest selekcja czynników wpływających na powstawanie BIZ. Po przyjęciu powyższych założeń wyróżniamy następujące grupy czynników¹⁰:

⁸ J. Witkowska, *Bezpośrednie inwestycje...*, s. 38–39, porównaj A. L. Calvet, *A Synthesis...*, s. 43–46.

⁹ J. Witkowska, *Bezpośrednie inwestycje...*, s. 39.

¹⁰ M. Geldner, *Przyczynek do teorii...*, s. 83–84; J. Rymarczyk, *Internacjonalizacja przedsiębiorstwa*, PWN, Warszawa 1996, s. 40–41.

- pierwsza, to koszty produkcji ze szczególnym uwzględnieniem siły roboczej; jak podkreśla M. Geldner, sytuacja ta spowodowana jest małą mobilnością siły roboczej w skali międzynarodowej, co z kolei jest nie tylko wynikiem naturalnych cech tego czynnika, ale również dodatkowo następstwem kontroli państwa;

- druga, to bariery taryfowe i pozataryfowe w handlu, np. koszty transportu i komunikacji, cła i licencje państwowe, subwencje dla krajowych przedsiębiorstw;

- trzecia jest bardzo pojemna i obejmuje całokształt klimatu inwestycyjnego kraju lokaty BIZ, na który składają się uwarunkowania prawne, ekonomiczne, polityczne oraz tzw. nastawienie społeczne do BIZ¹¹.

Waga zaprezentowanych powyżej czynników tzw. klasycznych zmiennych może różnić się w zależności od branży lokaty. Dowiedli tego Kravis i Lipsey, według których np. koszty pracy nie mają większego znaczenia dla realnego podjęcia w wybranym kraju BIZ¹².

Ostatnie badania wskazują na nowe czynniki, które moim zdaniem można zaklasyfikować do niniejszej grupy hipotez. Markusen oraz model empiryczny Wheelera i Mody'ego pokazują, że pierwotne decyzje firmy dotyczące podjęcia inwestycji w danym regionie (z wielu powodów włączając w to również „przypadek historyczny”) mogą przyczynić się do powstania wyspecjalizowanych usług i tym samym podwyższyć atrakcyjność danego regionu dla innych inwestorów¹³. Ta samowzmacniająca się cecha BIZ może stać się elementem tej grupy hipotez, gdyż nie wyklucza sytuacji, w której sama działalność pierwotnych BIZ ma też w pewnym stopniu korzystny wpływ na poprawę niektórych elementów klimatu inwestycyjnego i przyciągnięcie kolejnych BIZ¹⁴.

Zaprezentowana grupa hipotez przybliżyła nam wprawdzie odpowiedź na pytanie: gdzie inwestycje takie są dokonywane?, nie udziela jednak satysfakcjonującej odpowiedzi na pytanie o zasadnicze przyczyny podejmowanych BIZ. Dlatego też hipotezy te można traktować jako przydatne tylko w kontekście innych teorii, np. teorii Hymera (która odpowiada na pytanie, kto dokonuje inwestycji), czy też głównego filaru teorii eklektycznej J. H. Dunninga.

¹¹ Grubert i Mutti, badając amerykańskie BIZ w Kanadzie, wykazali pozytywną zależność pomiędzy decyzją o podjęciu BIZ a oferowanymi zachętami podatkowymi.

¹² A. Stępnik, *Integracja regionalna i transfer kapitału. Inwestycje bezpośrednie w aspekcie klimatu inwestycyjnego w Unii Europejskiej*, Wyd. UG, Gdańsk 1996, s. 60.

¹³ Tamże; A. Stępnik, S. Umiński, *Możliwość wykorzystania swobodnego transferu kapitału przez polskie firmy w obszarze Unii Europejskiej*, Wyd. UG, Gdańsk 1998, s. 217–221.

¹⁴ Wheeler i Mody twierdzą, że z samowzmacniającymi się aspektami BIZ mamy do czynienia dopiero wówczas, gdy nastąpi pewien poziom nasycenia BIZ.

TEORIE BIZ WYNIKAJĄCE Z NIEDOSKONAŁOŚCI STRUKTURY RYNKU

Niedoskonałość struktury rynku jako główna przyczyna występowania BIZ jest podstawową tezą trzeciej grupy teorii. Przedsiębiorstwo dokonujące BIZ ponosi pewne dodatkowe koszty, jakie nie są udziałem lokalnych konkurentów w krajach lokaty¹⁵. Koszty te są wynikiem działalności przedsiębiorstw transnarodowych w odmiennym środowisku (np. kulturowym, prawnym, instytucjonalnym, językowym). Wynikają one z braku kompletnej znajomości rynku kraju przyjmującego oraz z dodatkowych nakładów na przekazywanie informacji między przedsiębiorstwem macierzystym a filiami zagranicznymi¹⁶. Jeżeli mimo występowania tych dodatkowych kosztów zagraniczne filie przedsiębiorstw transnarodowych są konkurencyjne względem miejscowych firm, to znaczy, że muszą one mieć pewną przewagę konkurencyjną nad przedsiębiorstwami lokalnymi. Przewaga ta będzie w stanie kompensować ponoszone koszty, o których była mowa wyżej. Jest to przewaga typu monopolistycznego, tzn. przedsiębiorstwo ma wyłączność w jej zakresie. Tylko bowiem w takich warunkach może występować i być eksploatowana tego typu przewaga. Dla porównania, w warunkach wolnej konkurencji, której teoretycznym uogólnieniem jest model konkurencji doskonałej, posiadanie takiej przewagi przez przedsiębiorstwo jest z samej istoty niemożliwe. Ponadto musi być możliwy jej transfer przestrzenny dokonany w ramach przedsiębiorstwa.

Powyższe rozumowanie zawdzięczamy S. H. Hymerowi. Pozwoliło ono m. in. na lepszą identyfikację przewag przedsiębiorstw podejmujących BIZ. Do najczęściej wymienianych przewag zalicza się¹⁷:

- przewagę wynikającą z dostępu do tańszego lub bardziej obfitego źródła kapitału, rynków i surowców,
- przewagę z tytułu posiadania niewymiernych lub nieuchwytnych walorów, takich jak:
 - a) biegłość w zarządzaniu,
 - b) zdolności marketingowe, wynikające z wysokiej wartości *know-how* na rynku,
 - c) wyższa technologia w zakresie nowych produktów lub metod produkcji.
- przewagę finansową, przez którą rozumie się własną bazę kapitałową, łatwiejszy dostęp do różnych lokalnych rynków kredytowych i kapitałowych, zdolność do dysponowania środkami finansowymi w gospodarce światowej;

¹⁵ M. Geldner, *Przyczynek do teorii...*, s. 74–75.

¹⁶ J. Witkowska, *Bezpośrednie inwestycje...*, s. 40.

¹⁷ S. H. Hymer, *The International Operations of National Firms: A Study of Direct Foreign Investment*, The MIT Press, Cambridge-London 1960/1976, s. 1–25 za: M. Geldner, *Przyczynek do teorii...*, s. 73–74.

• przewagę przedsiębiorstwa z tytułu posiadania sieci informacji oraz infrastruktury wynikającej z jej funkcjonowania w wymiarze międzynarodowym.

Przyjęcie owych przewag za zmienną objaśniającą występowanie BIZ umożliwia przemieszczanie akcentu z czynnika, jakim jest kapitał (w jego wąskim rozumieniu) na inne komplementarne i nowoczesne czynniki produkcji, określające istotę tego zjawiska. Natomiast należy również zwrócić uwagę na fakt, iż przewagi te nie stanowią jednolitej, niezmiennej kategorii i są zróżnicowane w zależności od kraju inwestora i etapu ekonomicznego rozwoju¹⁸.

Czynniki przewagi nad firmami konkurencyjnymi w Polsce na przykładzie firm z kapitałem niemieckim w regionie przygranicznym Polski prezentuje tab. 3.

Tabela 3

Czynniki przewagi nad firmami konkurencyjnymi w Polsce a rodzaj przedsięwzięcia inwestycyjnego na przykładzie firm z kapitałem niemieckim w regionie przygranicznym Polski Zachodniej w roku 1995 w %

Czynniki przewagi	Ogółem	Rodzaj przedsięwzięcia inwestycyjnego						
		budowa nowego zakładu	budowa siedziby firmy	rozbudowa, modernizacja	dostawa wyposażenia	transfer technologii	inne	brak danych
Ogółem	100	100	100	100	100	100	100	100
Produkt	40,8	64,0	31,3	47,8	34,9	37,5	27,6	37,1
Ceny	25,5	20,0	50,0	20,3	27,9	12,5	34,5	27,1
Badania i rozwój	3,1	0,0	0,0	1,4	9,3	0,0	10,3	0,0
Technologie	12,7	4,0	6,3	15,9	18,6	25,0	10,3	10,0
Zarządzanie personelem	3,4	0,0	6,3	4,3	2,3	0,0	6,9	2,9
Brak danych	13,5	12,0	6,3	10,1	7,0	25,0	10,3	22,9

Źródło: P. Kalka, *Inwestycje niemieckie w zachodnich województwach przygranicznych Polski*, Wyd. Instytutu Zachodniego, Poznań 1997, s. 181.

Na podstawie tej tabeli można zauważyć, że firmy niemieckie są konkurencyjne dzięki produktowi (40,8% ogółu). Natomiast na kolejnych miejscach znalazły się polityka cen (26,5%) oraz nowe technologie (12,7%). Biorąc pod uwagę rodzaj przedsięwzięcia inwestycyjnego, dzięki któremu można uzyskać przewagę nad firmami konkurencyjnymi, w Polsce największe znaczenie przypisuje się:

¹⁸ Świadczy o tym istnienie przedsiębiorstw transnarodowych wywodzących się z krajów technologicznie mniej zaawansowanych. S. Lall, *Multinationale Konzerne aus Dritten Welt*, Campus Vlg., Frankfurt-New York 1984, s. 20–28, za: J. Witkowska, *Bezpośrednie inwestycje...*, s. 40.

- z punktu widzenia produktu, budowie nowego zakładu (64%),
- polityce cenowej – budowa siedziby firmy (50%),
- technologii – transfer nowoczesnej technologii (25%).

Podejście zastosowane przez S. H. Hymera w odniesieniu do BIZ spowodowało powstanie nowych teorii BIZ. Do najbardziej znanych, mieszczących się w tym nurcie zalicza się: teorię oligopolistycznej reakcji F. T. Knickerbockera („follow the leader”), teorię obszarów walutowych R. Z. Alibera oraz teorię cyklu życia produktu R. Vernona.

Teoria oligopolistycznej reakcji próbuje wyjaśnić przyczyny dokonywania BIZ w kategoriach oligopolistycznej struktury rynku inwestujących przedsiębiorstw¹⁹. Jej twórca, F. T. Knickerbocker stwierdził, iż BIZ są dokonywane na podstawie tzw. efektu naśladownictwa, który polega na tym, że przedsiębiorstwa oligopolistyczne podążają za sobą na nowe rynki w ramach ich defensywnej strategii. Strategia ta ma na celu nie tylko ochronę pozycji przedsiębiorstw oligopolistycznych, ale także zapobieganie umocnieniu pozycji swoich konkurentów (np. niemiecka firma Adidas może otwierać fabrykę w Polsce tylko dlatego, że jeśli tego nie zrobi, Puma będzie pierwsza)²⁰. Teoria oligopolistycznej reakcji F. T. Knickerbockera wyjaśnia tylko efekt naśladownictwa w zakresie BIZ, ale nie daje odpowiedzi na pytanie, co powoduje, iż podejmowana jest pierwsza inwestycja w całym łańcuchu BIZ²¹.

Innym przykładem poszukiwań wyjaśnienia BIZ, mieszczącym się w analizowanym nurcie i mogącym tłumaczyć napływ BIZ do krajów średnio rozwiniętych jest teoria obszarów walutowych R. Z. Alibera zwana również „teorią ryzyka walutowego”²². Według teorii R. Z. Alibera BIZ są wynikiem różnej siły (pozycji) poszczególnych walut, gdyż strumienie BIZ przepływają z krajów o silnej walucie do krajów o słabej walucie²³. Dalej autor twierdzi, że przedsiębiorstwa mające swoją siedzibę w gospodarce, której waluta jest uznana za silną i stabilną, są w pozycji uprzywilejowanej, gdyż światowy rynek inwestorów ustanawia dla nich niską premię walutową (premia ta ma na celu kompensować ryzyko kursowe inwestorów, których aktywa są

¹⁹ C. Freericks, *Internationale Direktinvestitionen mittelständischer Unternehmen. Am Beispiel der deutschen Automobil zuheferindustrie in Spanien*, 1. Aufl., Berlin VWF, Verl. Für Wiss. und Forschung 1998, s. 144, 147, 149; Zob. F. T. Knickerbocker, *Oligopolistic Reaction and the Multinational Enterprise*, Boston 1973.

²⁰ Podstawowe tezy tej teorii sformułował F. T. Knickerbocker opierając się na badaniach dotyczących amerykańskich BIZ w różnych krajach oraz europejskich i kanadyjskich BIZ w USA w latach 1948–1967, por. z E. B. Flowers, *Oligopolistic Reaction in European Direct Investment in the United States*, rozprawa doktorska, Georgia State University, 1975.

²¹ M. Geldner, *Przyczynek do teorii...*, s. 80; J. Rymarczyk, *Internacjonalizacja przedsiębiorstwa...*, s. 38; J. Witkowska, *Bezpośrednie inwestycje...*, s. 43.

²² C. Freericks, *Internationale Direktinvestitionen...*, s. 144–146.

²³ P. J. Buckley, M. Casson, *The Future of Multinational...*, s. 70–72; R. Z. Aliber, *The Multinational Enterprise in a Multiple Currency World*, [w:] *Multinational Enterprise*, red. J. H. Dunning, London 1972, cyt. za: M. Geldner, *Przyczynek do teorii...*, s. 104.

określone we względnie słabej walucie). Firmy z kraju o silnej walucie mają wyjątkowe warunki do inwestowania za granicą, gdyż mogą np. na korzystnych dla siebie warunkach nabywać udziały firm lub też uzyskiwać pożyczki przy niższej stopie procentowej w kraju lokaty niż firmy kraju przyjmującego. Ponadto silna waluta kraju dokonującego BIZ powoduje, że ich aktywa są na rynku kapitalizowane przy wyższej stopie procentowej (czyli zyskują dodatkowe dochody pochodzące z różnicy kursów walutowych) niż przy porównywalnym przedsiębiorstwie lokalnym²⁴.

W pewnych przypadkach i okresach występuje zbieżność między mocną pozycją waluty kraju a rozmiarami BIZ z niego wychodzących. Dowodem na to są badania korelacji między zmianą kursu walutowego a napływem BIZ w krajach UE, które przeprowadził w latach 60. i 70. Kohlhangen. W 1977 r. wykazał on w badaniach pozytywną korelację między spadkiem wartości waluty a importem BIZ dla UK, Niemiec i Francji²⁵. Bardzo często jednak wyniki badań nie potwierdzały słuszności teorii R. Z. Alibera. Na przykład Renton w 1975 r. wykazał, że spadkowi wartości funta towarzyszył zarówno wzrost BIZ Wielkiej Brytanii za granicą, jak i wzrost napływu kapitału obcego do Wielkiej Brytanii²⁶. Ponadto oparcie wyjaśnienia BIZ na koncepcji obszarów walutowych daje bardzo ograniczone możliwości interpretowania gałęziowej struktury tych inwestycji. Jedyna sugestia w tym zakresie sprowadza się do podkreślenia przez R. Z. Alibera większego znaczenia BIZ dokonywanych w gałęziach kapitałochłonnych²⁷. Teoria R. Z. Alibera nie jest też w stanie odpowiedzieć na pytanie, dlaczego inwestorzy nie nabywają akcji i udziałów firm w kraju słabej waluty (np. jako inwestycje portfelowe), lecz zakładają własne filie. Oceniając omawianą teorię można więc wskazać, że kładąc nacisk na niewątpliwie znaczący w działalności międzynarodowej przedsiębiorstw czynnik walutowy, teoria ta jest zbyt jednostronna. Natomiast jej zaletą jest zwrócenie uwagi na wspomniany czynnik oraz jego działanie w przepływach kapitałowych. Ponadto, przyjmując główną tezę R. Z. Alibera o zróżnicowaniu obszarów walutowych, można stwierdzić, że zagraniczni inwestorzy, głównie z krajów wysoko rozwiniętych, powinni uruchamiać produkcję w krajach rozwijających się, mając nadzieję, że ich waluta przez dłuższy okres pozostanie słaba. Należy przy tym pamiętać, że trudno przewidywać długofalowe kształtowanie się kursów walutowych. Napływ BIZ do kraju goszczącego będzie się odbywał tak długo, jak długo pozycja waluty tego kraju będzie niższa od waluty kraju dokonującego BIZ.

²⁴ M. Geldner, *Przyczynek do teorii...*, s. 104.

²⁵ Współzależność między kursem walutowym a BIZ zbadali m. in. Morsink i Molle w 1991 r. Mimo że badania te były robione pod kątem stabilności waluty (a nie jej deprecjacji lub aprecjacji) oraz unii walutowej, wnioski (przedstawione dalej) są jednoznaczne: stabilna waluta sprzyja wzrostowi BIZ. Tym samym jednak może oznaczać spadek strumieni BIZ przepływających z krajów wysoko rozwiniętych do krajów rozwijających się.

²⁶ A. Stępnia, *Integracja regionalna...*, s. 58–59.

²⁷ M. Geldner, *Przyczynek do teorii...*, s. 105.

Jednak dane statystyczne nie potwierdzają powyższej tezy, ponieważ większość inwestycji w gospodarce światowej jest wciąż lokowana w krajach wysoko rozwiniętych. Innymi słowy, inwestor lokując swój kapitał w innym kraju kieruje się innymi determinantami niż oczekiwaniami dotyczącymi zmian kursów walutowych.

Choć poprzednio wymienione teorie BIZ są względem siebie komplementarne, to jednak żadna z nich nie jest na tyle kompletna, żeby odpowiedzieć na pytanie: kto, dlaczego i gdzie inwestuje? Z tego punktu widzenia za przełomową jest uważana **teoria cyklu życia produktu** R. Vernona²⁸. Powstała ona jako tzw. produkt uboczny badań nad strategią rozwoju przedsiębiorstwa transnarodowego i ma tym większą przydatność w rozważaniach nad BIZ.

Model zaproponowany przez R. Vernona przedstawia trzy podstawowe stadia w życiu produktu, tj. produkt nowy, dojrzały i standardowy, oraz odpowiadające im różne etapy lokalizacji jego produkcji i metod zaopatrywania rynków zagranicznych.

W pierwszej fazie nowe, niestandardowe produkty o niskiej elastyczności cenowej popytu pojawiają się w krajach wysoko rozwiniętych i sprzedawane są na rynku krajowym. Firma ma pozycję monopolisty i kieruje swój produkt przede wszystkim do konsumentów o wysokich dochodach. Lokuje się raczej w pobliżu rynku niż tam, gdzie produkcja byłaby tańsza, nie zwracając większej uwagi na koszty wytwarzania²⁹.

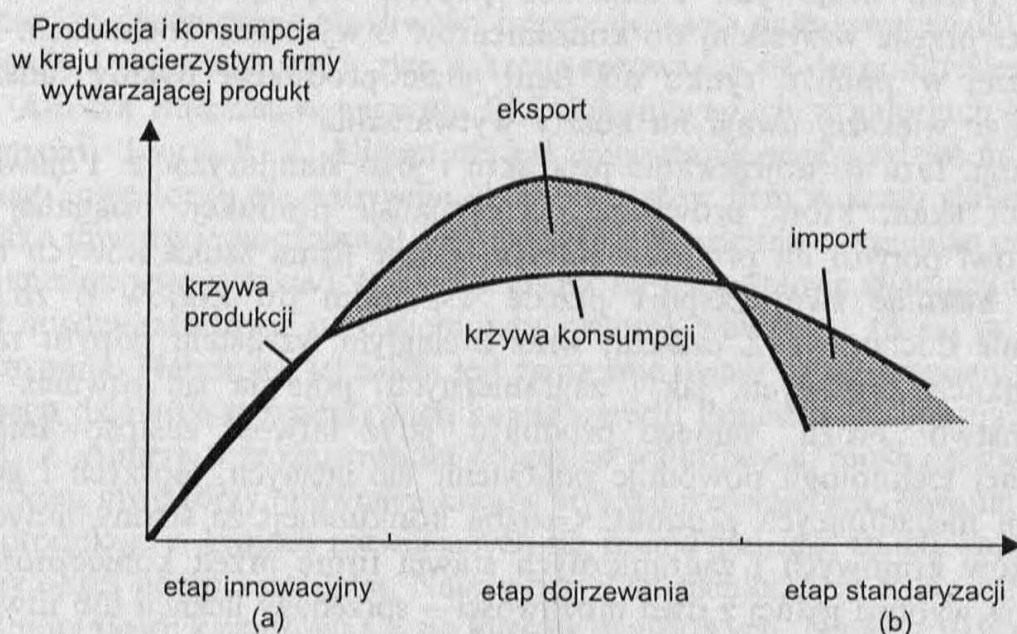
Druga faza to dojrzewanie produktu i jego standaryzacja. Pojawiają się korzyści skali, które prowadzą do ekspansji produkcji osiąganey dzięki wzrostowi popytu na produkt. Na tym etapie firma szuka nowych rynków zbytu, kierując swój eksport przede wszystkim do krajów o zbliżonym poziomie dochodów. Z czasem, wraz z ciągłym wzrostem popytu zarówno na rynkach krajowych, jak i zagranicznych, pojawia się również niebezpieczeństwo „erozji” samego produktu, gdyż łatwość zastosowania ujednoliconej technologii powoduje pojawienie się licznych, lepszych i gorszych odmian naśladowujących produkt. Groźba konkurencji ze strony innych producentów krajowych i zagranicznych stawia firmę przed koniecznością dokonania wyboru jednej z dwu możliwości – sprzedaży licencji lub utworzenia nowych filii w celu obsługiwania tzw. rynków trzecich. W przypadku nowych produktów sprzedaż licencji jest jednak zdecydowanie gorszym rozwiązaniem

²⁸ Twórcą koncepcji cyklu życia produktu jest M. V. Posner, który stworzył ją na potrzeby interpretowania struktury i strumieni wymiany międzynarodowej. Natomiast w literaturze teoria ta jest często kojarzona z osobą R. Vernona, który dokonał jej teoretycznego uogólnienia. Zob. M. V. Posner, *International Trade and Technological Change*, „Oxford Economic Papers” 1961, vol. 13, s. 323–341; R. Vernon, *International Investment and International Trade in the Product Cycle*, „Quarterly Journal of Economics” 1966, No 80, s. 190–207; J. Misala, *Teorie międzynarodowej...*, s. 146–147.

²⁹ E. Oziewicz, *Zagraniczne inwestycje...*, s. 82–83.

dla przedsiębiorstwa transnarodowego z powodu nieefektywności międzynarodowego rynku technologii. Można wymienić wiele przyczyn, dla których przedsiębiorstwo transnarodowe zdecyduje się raczej na podjęcie bezpośredniej produkcji za granicą niż na sprzedaż licencji. Na przykład BIZ lepiej zabezpieczają przed rozprzestrzenianiem się wiedzy technologicznej, dotyczącej procesu produkcji danego wyrobu. Ponadto nabywca licencji po pewnym czasie staje się faktycznym posiadaczem danej technologii i sam podejmuje ekspansję danego produktu na rynkach zagranicznych. Dlatego też firma najprawdopodobniej będzie preferowała BIZ w celu uzyskiwania korzyści z monopolu na posiadaną wiedzę technologiczną³⁰.

W fazie trzeciej cyklu życia produktu pojawia się nieomal pełna standaryzacja produktu i technologii wytwarzania, który jest sprzedawany dzięki niskiej cenie. Wywołuje to kolejną falę BIZ do krajów mniej rozwiniętych, gdzie np. tańsza jest siła robocza. Produkty tam wytworzone będą wysyłane do krajów macierzystych lub na rynki krajów o podobnym poziomie dochodów. Graficzną interpretację przedstawionych powyżej faz cyklu życia produktu przedstawia rys. 1.

- (a) produkcja wyłącznie w kraju macierzystym firmy,
 (b) produkcja w kraju macierzystym i w kraju filii.

Rys. 1. Fazy cyklu życia produktu w ujęciu R. Vernona

Źródło: R. Vernon, *International Investment and International Trade in the Product Cycle*, „Quarterly Journal of Economics” 1966, No 2, s. 149. Cyt. za: E. Oziewicz, *Zagraniczne inwestycje bezpośrednie w rozwoju gospodarczym krajów Azji Południowo-Wschodniej*, Wyd. UG, Gdańsk 1998, s. 84.

³⁰ P. J. Buckley, M. Casson, *The Future of...*, s. 73–78; K. Przybylska, *Determinanty inwestycji zagranicznych w teorii międzynarodowego cyklu życia produktu*, „Gospodarka Narodowa” [Warszawa] 1998, nr 3.

Teoria cyklu życia produktu autorstwa R. Vernona dość długo uznawana była za milowy krok w wyjaśnieniu przyczyn zjawiska BIZ, ponieważ³¹:

- po pierwsze, przedstawione stadia rozwoju produktu pokazują ważną rolę przedsiębiorstw transnarodowych w wyborze między eksportem a BIZ;
- po drugie, autor tej teorii podkreśla wyraźnie, że przedsiębiorstwa powinny nieustannie podejmować działania zmierzające do podnoszenia oszczędności i innowacyjności; relacje mogą ulec zmianie wówczas, gdy wynalazcy i innowatorzy mogą z czasem zostać wyparci z rynku przez naśladowców, którzy są w stanie przystosować się do zmieniających się warunków;
- po trzecie, firmy powinny obserwować zmiany w popycie i czynniki określające te zmiany;
- po czwarte, istnieje możliwość absorpcji i adaptacji nowych technologii przez kraje o niższym poziomie rozwoju ekonomicznego.

Mimo powyżej wymienionych zalet tej koncepcji przyznać należy, że teoria R. Vernona spotyka się z uwagami krytycznymi, wśród których najczęściej wspomina się³²:

- zdolność objaśniającą tej teorii ograniczoną jedynie do pewnych gałęzi przemysłu (głównie przetwórczego), dla których typowa jest duża dynamika innowacyjna;
- fakt, że teoria ta nie uwzględnia wielu prawidłowości występujących na światowych rynkach zbytu; sam autor twierdzi, że przedsiębiorstwa są zmuszone do inwestowania za granicą w celu obrony rynków, czyli działają defensywnie, tymczasem BIZ mają najczęściej charakter ofensywny;
- częste przypadki, że BIZ nie idą w ślad za eksportem, a nieomal równocześnie z uruchomieniem produkcji krajowej. Przedsiębiorstwo transnarodowe dokonuje wówczas podziału zadań między swoje filie. Można z tego wysunąć wniosek, że BIZ nie muszą być następstwem długotrwałych, historycznie i geograficznie uwarunkowanych procesów, a w warunkach postępu innowacyjnego i możliwości częściowego wykorzystania efektów skali, mogą być tworzone w pewnym sensie na bieżąco. Ponadto sytuacja ta wpływa również na skrócenie międzynarodowego cyklu życia produktu oraz na zatarcie granicy między drugą a trzecią fazą międzynarodowego cyklu życia produktu R. Vernona;
- to, że teoria R. Vernona (tak jak i poprzednio wymienione teorie tego nurtu) nie tłumaczy inwestycji krzyżujących się. R. Vernon tworzył swoją teorię w okresie „wyzwania amerykańskiego”. Jednak parę lat później w czasie „wyzwania europejskiego” teoria ta nie była w stanie odpowiedzieć na

³¹ P. J. Buckley, M. Casson, *The Future of...*, s. 73–78; M. Geldner, *Przyczynek do teorii...*, s. 88; E. Oziewicz, *Zagraniczne inwestycje...*, s. 82–87; A. Stępiak, *Integracja regionalna...*, s. 55–57. Zob.: P. J. Buckley, M. Casson, *The Economic Theory of Multinational Enterprise, Selected Papers*, St. Martin's Press, New York 1985.

³² M. Geldner, *Przyczynek do teorii...*, s. 88; E. Oziewicz, *Zagraniczne inwestycje...*, s. 82–87; A. Stępiak, *Integracja regionalna...*, s. 55–57.

pytanie, dlaczego BIZ dokonywane są równocześnie w tych samych branżach (np. w przemyśle samochodowym) z kraju A do kraju B oraz z kraju B do kraju A. Przyczyn tego stanu rzeczy należy szukać po stronie popytowej, a nie podaźowej, tj. w podobieństwie wzorców konsumpcji występujących w krajach o podobnym poziomie dochodu przypadającego na głowę jednego mieszkańca³³. Jednak i takie wyjaśnienie nie jest wystarczające, biorąc pod uwagę rozwój BIZ w latach 80. i 90. Coraz częściej można zauważyć w krajach wysoko rozwiniętych tworzenie filii przez przedsiębiorstwa z krajów rozwijających się, w których wzorce konsumpcji i dochody ludności są nadal bardzo różne. Można tutaj wymienić co najmniej dwie przyczyny tego stanu rzeczy³⁴. Pierwsza z nich wiąże się z rozwojem krajów rozwijających się i osiaganiem przez ich firmy przewagi własnościowej, co może być wykorzystane w momencie ekspansji inwestycyjnej firm, np. do krajów wysoko rozwiniętych. Druga zaś wynika z globalizacji i liberalizacji gospodarki światowej, dzięki czemu firmy te mogą uzupełnić swoje portfele aktywów i umiejętności menadżerskie, co umożliwia bycie konkurencyjnym w stosunku do partnerów zagranicznych;

- podstawową słabość modelu cyklu życia produktu – brak możliwości przewidywania przyszłości, a w szczególności dalszego uprzemysłowienia i czasu zachodzenia zmian w lokalizacji przewagi komparatywnej.

Pomimo że teoria cyklu życia produktu jest mniej adekwatna do rzeczywistości niż w przeszłości, nie jest przeterminowana. Teoria ta stara się wyjaśnić m. in. jak eksport, import i lokalizacja wytwarzania produktu zmieniają się w czasie, jednocześnie ze zmieniającymi się warunkami konkurencji oraz jak rosną, dojrzewają i upadają rynek krajowy i rynki zagraniczne³⁵.

Wydaje się, że powyżej zaprezentowane teorie wniosły niewątpliwy wkład w rozwój myśli ekonomicznej dotyczącej przyczyn dokonywanych BIZ. Natomiast żadna z nich nie przynosi kompleksowego i pełnego wyjaśnienia tego zjawiska.

TEORIE BIZ WYNIKAJĄCE Z NIESPRAWNOŚCI RYNKU (*MARKET FAILURE*)

Przedstawione do tej pory teorie nie uwzględniały kwestii niesprawności rynku ani tego, w jaki sposób niesprawność ta może prowadzić do podjęcia decyzji o przepływie kapitału w formie BIZ. Ogólne wyjaśnienie roli niesprawności rynku w decyzji o inwestowaniu można odnaleźć przede wszystkim w **teorii internalizacji** i teorii J. H. Dunninga.

Teoria internacjonalizacji, której źródła tkwią w pochodzącym z 1937 r. artykule R. H. Coase'a została rozwinięta i zastosowana do interpretacji

³³ E. Oziewicz, *Zagraniczne inwestycje...*, s. 84.

³⁴ Tamże.

³⁵ A. Buckley, *Inwestycje zagraniczne wartości i ocena*, PWN, Warszawa 2002, s. 118.

korporacji transnarodowych przez P. J. Buckleya i M. Cassona, aczkolwiek wkład innych ekonomistów w rozwój tej teorii jest równie znaczący³⁶.

W myśl teorii internalizacji, rynek nie zawsze jest najefektywniejszym mechanizmem realizacji transakcji³⁷. Transakcje dokonywane na rynku niosą ze sobą dodatkowe koszty, np. koszt ustalenia ceny, koszt ryzyka transakcji, koszt określenia obowiązków obydwu stron czy koszty administracyjne. Dlatego też przedsiębiorstwo może w swoim działaniu omijać rynek (który w pewnych przypadkach okazuje się zbyt kosztowną formą dokonywanych transakcji), internalizując pewne sfery działania, które dotychczas były prowadzone pomiędzy przedsiębiorstwem a gospodarką³⁸. Inaczej mówiąc, przedsiębiorstwo dokonuje alokacji własnych zasobów (środków i czynników produkcji) bez zmiany ich własności.

Pojęcie internalizacji nie może jednak dotyczyć wszystkich transakcji przedsiębiorstwa transnarodowego, np. zaopatrzenia firmy w energię elektryczną. Natomiast może mieć ono zastosowanie wobec wielu półproduktów i surowców, a w szczególności w przypadku takich rzeczowych czynników produkcji, jak wiedza czy informacja³⁹.

Zmniejszenie przez przedsiębiorstwo kosztów transakcyjnych może prowadzić do pionowej integracji przedsiębiorstwa wielozakładowego. Transakcje dokonywane między zakładami tego samego przedsiębiorstwa będą oparte nie na cenach rynkowych, a na cenach wewnętrznych, ustalanych administracyjnie. Wskazać przy tym należy, że organizacja i działanie rynku wewnętrznego również kosztują, ale są to zazwyczaj koszty niższe od tych, które

³⁶ Bibliografia rozwoju teorii internalizacji zawiera m. in. następujące pozycje: R. H. Coase, *The Nature of the Firm*, „Economica” 1937, No 16, s. 386–405; P. J. Buckley, M. Casson, *The Future of Multinational...*, s. 32–65; J. F. Hennart, *A Theory Enterprise*, Ann Arbor 1982; S. P. Magee, *Information and the Multinational Corporation*, „An Appropriability Theory of Direct Foreign Investment”, [w:] *The New International Economic Order*, red. J. N. Bhagwati, Cambridge, Mass. 1977, s. 317–340; J. C. Mc Manus, *The Theory of the International Firm*, [w:] *The Multinational Firm and the Nation State*, red. G. Paquet, Ontario 1972; J. C. Manus, *The Cost of Alternative Economic Organizations*, „Canadian Journal of Economics” 1975, No 75, s. 334–350; D. J. Teece, *The MNE, Market Failure and Market Power Considerations*, „Sloan Management Review” 1981, Spring; D. J. Teece, *A Transaction Cost Theory of The Multinational Enterprise*, „University of Reading Discussion Paper in International Investment and Business Studies” 1982, No 66, September.

³⁷ W polskim słownictwie nie wykształcił się odpowiednik słowa „internalization” i przyjęte zostało stosowanie słowa internalizacja.

³⁸ J. Witkowska, *Bezpośrednie inwestycje...*, s. 46.

³⁹ Po raz pierwszy na wiedzę jako dobro publiczne, w odniesieniu do którego zawodzi mechanizm rynkowy, zwrócił uwagę H. G. Johnson. Jego zdaniem, ponoszone nakłady B+R na ten specyficzny czynnik produkcji są tak duże, że wobec niedoskonałości zewnętrznego rynku wiedzy lub wręcz jego braku, internacjonalizacja (skali międzynarodowej) może być alternatywą dającą rekompensatę twórcy wiedzy. Zob. H. G. Johnson, *The Efficiency and Welfare Implications of the International Corporation*, [w:] *The International Corporation*, red. Ch. Kindleberger, Cambridge, Mass. 1970, s. 35–56.

występują w transakcjach rynkowych. Przedsiębiorstwo dąży więc do internalizacji w celu uniknięcia niekorzystnych efektów zewnętrznych lub wykorzystania przez siebie tych niedoskonałości rynkowych, np. poprzez utrzymywanie monopolistycznej przewagi technologicznej. Im mniej niedoskonały jest rynek technologii, tym przedsiębiorstwo jest mniej skłonne do sprzedaży samego towaru, którego produkcja oparta jest na tej technologii, a bardziej skłonne do dokonywania BIZ. Natomiast skłonność przedsiębiorstwa do internalizacji zależeć będzie od siły i kierunków wzajemnego oddziaływania czynników. Wśród nich wymienia się⁴⁰:

- czynniki specyficzne dla przemysłu (*industry – specific factors*), np. struktura rynku zewnętrznego, natury produktu, korzyści skali;
- czynniki specyficzne dla regionu (*region – specific factors*), np. odległości geograficzne, różnice kulturowe;
- czynniki specyficzne dla danego kraju (*nation – specific factors*), np. uwarunkowania polityczne i fiskalne;
- czynniki specyficzne dla danej firmy (*firm – specific factors*), np. umiejętności organizacyjne.

Siła i kierunek działania wymienionych czynników wpływa zarówno na korzyści, jak i koszty internalizacji, a podjęcie bądź zaniechanie tego działania wpłynie na rachunek korzyści i kosztów wynikających z internalizacji.

Do najczęściej wymienianych korzyści z internalizacji należą⁴¹:

- większa elastyczność organizacji rynku (ceny na rynku wewnętrznym pełnią funkcję alokacyjną, natomiast funkcja redystrybucyjna cen jest umowna) pozwalająca na osiągnięcie wyższej wydajności;
- redukcja kosztów związanych z negocjowaniem kontraktów, czyli rezygnacja z tzw. kosztów kontraktowych;
- uniknięcie niepewności nabywcy co do istoty i wartości przedmiotu kupna i sprzedaży;
- minimalizacja kosztów związanych z negatywnymi skutkami interwencji państwowego.

Natomiast koszty wynikające z internalizacji związane są z⁴²:

- brakiem zachęt do efektywnego działania pomiędzy firmą macierzystą a filiami; sytuacja taka wymaga dodatkowych kosztów łączących się z monitorowaniem efektów zarządzania w filiach;

⁴⁰ M. Geldner, *Przyczynek do teorii...*, s. 93–94.

⁴¹ J. Witkowska, *Bezpośrednie inwestycje...*, s. 47; A. Stępnia, *Integracja regionalna...*, s. 62–63; por. M. Casson, *Alternatives to the Multinational Enterprise*, McMillan Press, London 1979, s. 45–62.

⁴² J. Witkowska, *Bezpośrednie inwestycje...*, s. 47. Patrz: M. Casson, *Alternatives to...*, s. 42–56; A. M. Rugman, *Internalization and Non-Equity Forms of International Involvement*, [w:] *New Theories of the Multinational Enterprise*, ed. E. M. Rugman, Croom Helm Ltd., London–Canberra 1982, s. 9–10.

- zarządzaniem różnorodną działalnością w ramach internalizowanego rynku;
- barierami w komunikowaniu się, uwarunkowanymi kulturowo, lingwistycznie i geograficznie;
- ryzykiem dotyczącym własności zagranicznej, np. ryzykiem wywłaszczenia, preferencjami klientów firm krajowych.

Empirycznej weryfikacji teorii internalizacji dokonali m. in. Vaupel (w 1971 r.), Vernon (w 1971 r.), Dunning (w 1973 r.), Morck i Yenung (w latach 1979–1988). Wykorzystując analizę regresji, potwierdzili oni pozytywną zależność między strukturą przedsiębiorstwa transnarodowego i zmiennymi charakteryzującymi aktywa niematerialne. Natomiast ostrożniej do kwestii badań nad teorią internalizacji podchodzi sam współautor teorii P. J. Buckley, wskazując na potrzebę bardziej precyzyjnego i rygorystycznego testowania teorii. W jego ocenie dotychczasowe próby analizy empirycznej teorii internalizacji pozwalają jedynie stwierdzić, że teoria ta nie została odrzucona.

Teoria internalizacji istotnie wzbogaciła myśl ekonomiczną dotyczącą korporacji transnarodowych i BIZ. Pomimo że teoria ta jest przez wielu ekonomistów uznawana za uniwersalną, to dotyczą jej też uwagi krytyczne, a mianowicie⁴³:

- nie ma do końca pewności co do motywów internalizacji firmy – czy podstawowym motywem transakcji wewnętrznych jest dążenie do unikania dodatkowego ryzyka transakcji rynkowych, czy też raczej chęć zachowania dorobku innowacyjnego firmy;
- teoria internalizacji nie uwzględnia dostatecznie oligopolistycznej strategii przedsiębiorstw – w ujęciu rozwiniętym przez Knickerbockera – oraz czynników lokalizacyjnych;
- teoria ta nie jest w stanie wyjaśnić historycznego rozwoju zjawiska BIZ;
- istnieje sprzeczność pomiędzy tezą o względnej sprawności transakcji wewnętrznych a niektórymi doświadczeniami funkcjonowania korporacji transnarodowych;
- teoria internalizacji niedostatecznie uwzględnia przedział czasowy rozwoju firmy;
- teoria internalizacji nie pozwala ocenić makroekonomicznej racjonalności alokacji zasobów dokonywanej drogą BIZ. Należy tu zwrócić uwagę, iż zarzut ten można również odnieść do wcześniej powstałych koncepcji

⁴³ M. Geldner, *Przyczynek do teorii...*, s. 96–67; E. Oziewicz, *Zagraniczne inwestycje...*, s. 80–81; J. Witkowska, *Bezpośrednie inwestycje...*, s. 48. Zob. J. P. Agarwal, *A Determinants of Foreign Direct Investment Survey*, „Weltwirtschaftliches Archiv” 1980, Nr. 4, s. 753–754; T. G. Parry, *Internalisation as a General Theory of Foreign Direct Investment: A Critique*, „Weltwirtschaftliches Archiv. Review of World Economics” 1985, Bd. 121.

BIZ. Stąd też nie jest to teoria uniwersalna i nadal należy poszukiwać nowych ujęć teoretycznych, które uznają internalizację za istotny, chociaż niewystarczający czynnik wyjaśniający BIZ.

Powyżej zaprezentowane podejście można także zaobserwować w **eklektycznej teorii BIZ J. H. Dunninga**⁴⁴. Eklektyzm sprowadza się do syntezy dotychczasowych ujęć najlepiej objaśniających zjawisko BIZ. Główna hipoteza eklektycznej teorii autorstwa J. H. Dunninga głosi, że przedsiębiorstwo zaangażuje się w proces BIZ, jeżeli zostaną spełnione następujące warunki:

- przedsiębiorstwo powinno mieć korzyści netto z przewagi własnościowej, które by skompensowały straty wynikające z działalności w innym otoczeniu. Przewaga ta jest definiowana w szerokim sensie jako walory, które stanowią przez pewien okres wyłączną własność i specyfikę danego przedsiębiorstwa, „zawierają one nie tylko walory materialne, takie jak: zasoby naturalne, siła robocza i kapitał, ale inne materialne, takie jak: wiedza, zdolności organizacyjne i zarządcze oraz dostęp do rynków...”⁴⁵;

- jeśli spełniony zostaje pierwszy warunek, to drugi zakłada, że posiadaną specyficzną przewagę przedsiębiorstwo winno samodzielnie wykorzystywać, a nie przekazywać innym w formie sprzedaży, dzierżawy firmie zagranicznej, poprzez kontrakt licencyjny itd. Inaczej mówiąc, dla przedsiębiorstwa będzie bardziej opłacalna internalizacja przewag (korzyści) drogą rozszerzenia własnej działalności, a nie ich eksternalizacja poprzez kontrakty rynkowe;

- przy założeniu zaistnienia dwóch pierwszych warunków konieczne jest jeszcze wystąpienie korzyści lokalizacyjnych. W przeciwnym przypadku rynki zagraniczne byłyby obsługiwane przez eksport lub ich własną produkcję.

Uzupełnieniem wymienionych powyżej warunków występowania BIZ jest klasyfikacja przewag (korzyści) firm, którą przeprowadził J. H. Dunning. Klasyfikacja ta została zaprezentowana poniżej w tab. 4.

⁴⁴ J. Misala, *Polsko-niemieckie powiązania gospodarcze w XX wieku. Tendencje i czynniki kształtujące*, Fundacja im. Friedricha Eberta, Warszawa 1992, s. 249–251; M. Geldner, *Przyczynę do teorii...*, s. 98–103; E. Oziewicz, *Zagraniczne inwestycje...*, s. 98–100; J. Witkowska, *Bezpośrednie inwestycje...*, s. 49–50. Zob: J. H. Dunning, *Trade Location of Economic Activities and the MNE: A Search for an Eclectic Approach*, [w:] *The International Allocation of Economic Activities. Proceedings of a Nobel Symposium held at Stockholm*, eds B. Ohlin, P. O. Hesselborn, P. M. Wijkman, Macmillan Press Ltd., London–Basingstoke 1977, s. 395–418; tenże, *Explaining the International Direct Investment Position of Countries: Towards a Dynamic or Developmental Approach*, „Weltwirtschaftliches Archiv” 1981, Nr. 1, s. 30–64; tenże, *The Eclectic Paradigm of International Production: A Restatement and some Possible Extensions*, „Journal of International Business Studies” 1988, No 1, s. 1–32.

⁴⁵ J. H. Dunning, *Trade Location of Economic...*, s. 398.

Tabela 4

Eklektyczna teoria BIZ J. H. Dunninga

I. Przewagi wynikające ze specyfiki przedsiębiorstwa (*ownership – specific advantages*)

A. Przewagi wynikające z wielkości i pozycji przedsiębiorstwa:

- Posiadanie dzięki dywersyfikacji produktu bądź procesu produkcji, dzięki podziałowi pracy i specjalizacji, dzięki lepszemu wyposażeniu w zasoby i ich wykorzystaniu pozycji monopolistycznej;
- Prawnie strzeżona technologia, marka handlowa;
- Zarządzanie produkcją, system organizacji i marketingu, potencjał R i D, zasób kapitału ludzkiego i doświadczenia;
- Wyłącznieść lub uprzywilejowanie w dostępie do zasobów, np. siły roboczej, bogactw naturalnych, środków finansowych, informacji;
- Możliwość uzyskiwania zasobów na uprzywilejowanych warunkach (dzięki np. skali zakupów i/lub wpływom monopolistycznym);
- Wyłączny lub uprzywilejowany dostęp do rynków zbytu produktów;
- Protekcjonizm państwa (np. ograniczenia rządowe dostępu do rynku dla konkurentów).

B. Przewagi będące udziałem filii korporacji transnarodowych w stosunku do nowo powstających przedsiębiorstw:

- Dostęp na korzystnych warunkach do potencjału administracyjnego, menedżerskiego, R i D, marketingowego itd. będących w dyspozycji przedsiębiorstwa macierzystego;
- Korzyści ze scentralizowanej podaży (korporacji jako całości) produktów oraz scentralizowanego popytu przy zakupach, a także centralizacji potencjału marketingowego, finansowego itd.

C. Korzyści wynikające z wielonarodowości działania:

- Szersza skala korzyści typu A i B, wynikających z wielonarodowego zasięgu przedsiębiorstwa;
- Lepszy dostęp do i/lub lepsza znajomość rynku (także w zakresie informacji, zasobów itp.);
- Większa możliwość wykorzystania międzynarodowych różnic w wyposażeniu gospodarek w czynniki produkcji oraz charakterystyk rynków;
- Możliwość dywersyfikacji ryzyka, np. kursowego, oraz wykorzystanie go do podniesienia rentowności.

II. Przewagi (korzyści) z internalizacji (*internalisation incentive advantages*):

- Obniżka kosztów transakcyjnych;
- Uniknięcie kosztów prawnej ochrony własności;
- Zmniejszenie niepewności po stronie popytu;
- Większa swoboda w polityce cenowej w zakresie dóbr, na których rynku niemożliwa jest dyskryminacja cenowa;
- Możliwość sprawowania przez sprzedawcę kontroli nad jakością produktu;
- Pełniejsze wykorzystanie przewag wymienionych w pkt I. B;
- Uniknięcie strat wynikających z braku przyszłych rynków (*future markets*);
- Uniknięcie bądź korzystanie z interwencyjnej regulacji państwa (cła, ograniczenia handlowe, kontrola cen, zróżnicowanie podatkowe itd.);
- Kontrola źródeł podaży oraz warunków sprzedaży zasobów (włączając technologię);
- Kontrola rynków zbytu;
- Możliwość praktyk wykorzystywanych w strategii konkurencyjnej, np. subsydiowanie filii przez przedsiębiorstwo transnarodowe.

Tabela 4 (cd.)

III. Przewagi (korzyści) lokalizacyjne (*location specific advantages*);

- Przestrzenne rozmieszczenie produkcji i rynków;
- Ceny czynników produkcji, ich jakość i wydajność;
- Koszty transportu i komunikacji;
- Interwencja państwa;
- Rządowa kontrola importu oraz polityka określająca funkcjonowanie BIZ napływających;
- Infrastruktura kraju lokaty (handlowa, prawna, transportowa);
- Dystans psychiczny (bariery językowe, kulturowe, „odmienne zwyczaje handlowe” itp.);
- Korzyści skali w zakresie R i D, produkcji i marketingu (stopień, w jakim korzyści skali przemawiają za centralizacją produkcji).

Źródło: M. Geldner, *Przyczynek do teorii zagranicznych inwestycji bezpośrednich*, Monografie i opracowania SGPiS [Warszawa] 1986, nr 193, s. 89–101.

Przeprowadzona analiza eklektycznej teorii J. H. Dunninga pozwala na wyciągnięcie następujących wniosków:

- BIZ w tym ujęciu jest funkcją trzech zmiennych: charakterystyki przedsiębiorstwa (przewagi), zasadności internalizacji oraz korzyści lokalizacyjnych (z czego dwie pierwsze mają charakter mikro, podczas gdy korzyści lokalizacyjne są typu makro)⁴⁶;

- zmienne te muszą zostać równocześnie wzięte pod uwagę w ostatecznej decyzji o podjęciu BIZ;

- im więcej specyficznej przewagi posiada przedsiębiorstwo danego kraju, tym większe są bodźce do internalizacji tych przewag, a jednocześnie im bardziej opłacalna jest ich realizacja za granicą ze względu na korzyści lokalizacyjne inwestycji, tym bardziej przedsiębiorstwo jest skłonne zaangażować się w BIZ.

Teoria J. H. Dunninga, ze względu na swoją eklektyczność, poddana jest krytyce. Wśród najczęstszych zarzutów wobec tej teorii wymienia się następujące⁴⁷:

- teoria nie stanowi żadnej zamkniętej całości, ale jest katalogiem czynników, które są najprawdopodobniej bardziej istotne dla wyjaśnienia rozwoju korporacji transnarodowych niż BIZ;

- biorąc pod uwagę połączenie w teorii czynników mikro- i makroekonomicznych, można sformułować zarzut nieustalonych ram;

- J. H. Dunning pomija ogólnoeconomiczne skutki przepływów kapitału;
- różne rodzaje przewag traktowane są „same przez się”, w formie wyposażenia gospodarek właśnie w tę przewagę i w gruncie rzeczy teoria J. H. Dunninga może stanowić rozszerzoną wersję teorii kosztów komparatywnych.

⁴⁶ M. Geldner, *Przyczynek do teorii...*, s. 101.

⁴⁷ Tamże, s. 102–103; J. Witkowska, *Bezpośrednie inwestycje...*, s. 50.

W praktyce stwierdzono, że teoria eklektyczna ma większe przełożenie w przypadku powstawania inwestycji typu greenfield niż w sytuacji nabycia istniejącej już firmy. Ponadto A. Buckley twierdzi, że teoria ta w żaden sposób nie wyjaśnia związku wzrostu BIZ z pozyskiwaniem technologii⁴⁸.

TEORIE HANDLOWE I TEORIA POZIOMU ROZWOJU GOSPODARCZEGO J. H. DUNNINGA

Kolejny nurt teorii BIZ, choć nie mieści się w zaprezentowanej klasyfikacji, podejmuje problemy uprzednio nieomawiane. Należy do nich grupa teorii handlowych, kontynuacja rozważań teorii J. H. Dunninga – tj. teoria poziomu rozwoju gospodarczego J. H. Dunninga, oraz teoria T. Ozawy łącząca aspekty handlowe z rozwojem gospodarczym krajów. Teorie mające na celu powiązanie handlu zagranicznego z BIZ proponowało wielu autorów. R. A. Mundell starał się wykazać, że handel towarowy i BIZ są wzajemnie substytucyjne⁴⁹. Z kolei A. Schmitz i P. Helmberger wykazali, że są one raczej komplementarne⁵⁰. Natomiast do zupełnie innych wniosków doszedł K. Kojima, który scharakteryzował BIZ jako inwestycje zorientowane na handel. Mimo że teoria K. Kojimy nie pretenduje do całościowego wyjaśnienia zjawiska BIZ, jest ona o tyle interesująca, że podejmuje problemy poprzednio nieomawiane (m. in. problem wpływu BIZ na gospodarkę kraju inwestora, a w szczególności na jego handel)⁵¹.

K. Kojima w swojej teorii nawiązuje do teorii korzyści komparatywnych Heckschera–Ohlina w modelu dwóch krajów lub w modelu kraj – reszta świata (ma to uzasadnienie w tradycyjnej teorii handlu międzynarodowego). Zgodnie z teorią Heckschera–Ohlina korzyści komparatywne poszczególnych krajów powodowane są zróżnicowaną dynamiką wzrostu ich wyposażenia

⁴⁸ A. Buckley, *Inwestycje zagraniczne...*, s. 120.

⁴⁹ Zob. R. A. Mundell, *International trade and factor mobility*, „American Economic Review” 1957, vol. 47.

⁵⁰ Zob. J. R. Markusen, *Factor Movements and Commodity Trade as Complements*, „Journal of International Economics” 1983, vol. 14; A. Schmitz, P. Helmberger, *Factor Mobility and International Trade. The Case of Complementarity*, „American Economic Review” 1970, vol. 60, No 4.

⁵¹ R. Döhrn, G. Heiduk, *Theorie und Empirie der Direktinvestitionen*, „Schriftenreihe des Rheinisch – Westfälischen Instituts für Wirtschaftsforschung” 1999 [Neue Folge Heft 65, Duncker & Humlot GmbH, Berlin], s. 31–32; E. Oziewicz, *Zagraniczne inwestycje...*, s. 97–88; J. Witkowska, *Bezpośrednie inwestycje...*, s. 51–52. Zob. K. Kojima, *Direct Foreign Investment. A Japanese Model of Multinational Business Operations*, Croom Helm, London 1987, s. 103–116; tenże, *Macroeconomic Versus International Business Approach to Direct Foreign Investment*, „Hitotsubashi Journal of Economics” 1982, No 1, s. 1–9.

w czynniki produkcji. Dalej K. Kojima wychodzi z założenia, że BIZ można podzielić na dwa typy:

- pierwszy z nich to rezultat mikroekonomicznych kalkulacji poszczególnych firm, usiłujących wykorzystywać posiadaną przewagę typu oligopolistycznego i monopolistycznego;
- drugi typ inwestycji ma swoje uzasadnienie we wcześniej wspomnianych zmianach w zakresie posiadanych korzyści komparatywnych przez poszczególne kraje.

Według K. Kojimy pierwszy typ BIZ to przykład firm blokujących rozwój handlu zagranicznego, charakterystycznego dla firm amerykańskich w gałęziach nowoczesnych (wiodących). Dzieje się tak dlatego, że przepływ BIZ z kraju posiadającego przewagę komparatywną do krajów przyjmujących, które nie są w stanie rozwinąć takiej przewagi, prowadzi do strat w zakresie efektywności handlu międzynarodowego⁵².

Natomiast drugi typ BIZ to przykład firm wspierających handel, charakterystyczny dla firm japońskich, pochodzących z tzw. dojrzałych przemysłów, które zaczęły tracić przewagi komparatywne na rynku kraju macierzystego. W tej sytuacji owe gałęzie, głównie pracochłonne i kapitałochłonne, takie jak przemysł tekstylny czy wydobywczy, będą w stanie rozwinąć te przewagi na rynku krajów przyjmujących, co pomoże w zwiększeniu korzyści w zakresie produkcji i konsumpcji płynących z handlu. K. Kojima stoi na stanowisku, że ten drugi rodzaj inwestycji odnosi się do produktów jednorodnych, wymienianych między krajami rozwiniętymi i krajami rozwijającymi się. Dlatego też teoria ta zawęży ramy niniejszej analizy, eliminując np. istnienie inwestycji krzyżujących się. Teoria K. Kojimy tłumaczy jedynie pewne przypadki, ale nie pozwala na uogólnienia. Wprawdzie może być ona przydatna w objaśnianiu struktury geograficznej i towarowej strumieni BIZ, ale nie wyjaśnia przyczyn samego zjawiska BIZ⁵³.

Próby powiązania pozycji kraju z jego rozwojem gospodarczym dokonuje J. H. Dunning⁵⁴. Pozycja kraju przyjmującego BIZ mierzona jest wielkością netto zagranicznych inwestycji danego kraju *per capita* (*net outward investment position* – NOI), przez którą rozumie się różnicę pomiędzy lokowanymi BIZ a przyjmowanymi BIZ danego kraju. Natomiast zmienną objaśniającą pozycję kraju przyjmującego BIZ określa PKB *per capita* danego kraju. Na podstawie badań empirycznych, które zostały przeprowadzone w 67 krajach i obejmowały okres 1967–1975, J. H. Dunning doszedł do wniosku, że zarówno kraje przyjmujące jak i dokonujące BIZ starają się pokonać cztery różne etapy rozwoju gospodarczego. Autor tłumaczy to za pomocą eklek-

⁵² J. Witkowska, *Bezpośrednie inwestycje...*, s. 51.

⁵³ M. Geldner, *Przyczynek do teorii...*, s. 107–108.

⁵⁴ Tamże, s. 108–113; E. Oziewicz, *Zagraniczne inwestycje...*, s. 144–146; J. Witkowska, *Bezpośrednie inwestycje...*, s. 52–53.

tycznej teorii, tj. specyficznymi przewagami własnościowymi przedsiębiorstw krajowych oraz lokalizacyjnych, które są skłonne wykorzystać poprzez internacjonalizację międzynarodowych rynków. Cztery etapy rozwoju gospodarczego J. H. Dunninga zostały zaprezentowane w tab. 5. Na podstawie przeprowadzonej analizy teorii można stwierdzić, że istnieje tendencja do lokowania BIZ w krajach o niższym poziomie PKB *per capita* w porównaniu z krajem pochodzenia firmy. Można przyjąć, że sytuacja ta znajduje potwierdzenie w przypadku niemieckich BIZ inwestujących w krajach średnio rozwiniętych. Zdarza się także, że kraje znajdujące się na trzecim i czwartym etapie rozwoju gospodarczego inwestują w krajach o wyższym poziomie PKB *per capita* (od 2000 USD *per capita*), co jest następstwem wypracowanej przewagi komparatywnej inwestora w tworzonych BIZ, a nie wynikających z naturalnego wyposażenia kraju w naturalne zasoby.

Teoria J. H. Dunninga znacznie przyczyniła się do wyjaśnienia BIZ w krajach rozwijających się, ale i tutaj można dostrzec jej słabości:

- brak wyjaśnienia przyczyn BIZ między krajami o podobnym poziomie rozwoju gospodarczego (np. inwestycje krzyżujące się);
- w teorii sytuacja inwestycyjna poszczególnych krajów została oparta jedynie na danych dotyczących przepływów BIZ, wielkość ta nie w pełni odzwierciedla faktyczną pozycję inwestycyjną danego kraju. Sposoby mierzenia tej pozycji są różne i mogą być finansowane z odmiennych źródeł.

Dlatego też międzynarodowe przepływy kapitałowe mogą służyć co najwyżej za jeden z wielu wyznaczników pozycji inwestycyjnej danego kraju. Z tego względu M. Geldner twierdzi, że: „ujęcie takie może budzić zastrzeżenia, przy czym odnoszą się one nie do samych danych wykorzystywanych przez J. H. Dunninga, a do przypisywanej im własności objaśniającej”⁵⁵.

Ostatnią z omawianych koncepcji, która może stać się podstawą weryfikacji napływu niemieckich BIZ do krajów średnio rozwiniętych, jest teoria T. Ozawy, który prezentuje zależności pomiędzy handlem a poziomem rozwoju ekonomicznego kraju przyjmującego BIZ⁵⁶. Ustalenie tych zależności ma na celu badanie zmian w zakresie przewag komparatywnych krajów, które starają się przyciągnąć BIZ. Według T. Ozawy, aby można było dokonać analizy modelu, na wstępie należy przyjąć pewne charakterystyki

⁵⁵ M. Geldner, *Przyczynek do teorii...*, s. 111.

⁵⁶ J. Witkowska, *Bezpośrednie inwestycje...*, s. 136–171; Z. Wysokińska, *Dynamiczne współzależności wymiany handlowej krajów Europy Środkowej i Wschodniej w świetle teorii integracji i wymiany międzynarodowej*, Wyd. UŁ, Łódź 1995, s. 46–55; J. Witkowska, *The Inflow of Foreign Direct Investment into East European Countries and Their Economic Development, Verification of T. Ozawa's Model*, [w:] *Comparative Economic Research, Central and Eastern Europe*, Łódź University Press, Łódź 1998, s. 63–77.

Tabela 5

Cztery etapy rozwoju gospodarczego J. H. Dunninga

Etapy rozwoju gospodarczego kraju przyjmującego BIZ	Pozycja inwestycyjna kraju (PKB <i>per capita</i>)	Miernik (NOI)	Pozycja kraju z punktu widzenia przyjmowania BIZ	Pozycja kraju z punktu widzenia lokowania BIZ
Etap pierwszy	Poniżej 400 USD	Zerowy lub nieznacznie ujemny	Nieliczne przewagi lokalizacyjne (z wyjątkiem przewag wynikających z naturalnych walorów), przyciągają nieliczne BIZ	Nieliczne przewagi własnościowe firm nie pozwalają na lokowanie BIZ
Etap drugi	400–1500 USD	Przybiera coraz większą wartość ujemną	Rośnie atrakcyjność kraju lokaty (np. poprzez rozwój infrastruktury), BIZ rosną	Powolny wzrost przewag własnościowych firm, BIZ pozostają niewielkie
Etap trzeci	2000–4795 USD	Jest wciąż ujemny, choć powoli wielkość ta maleje	Ciągły wzrost przewag lokalizacyjnych, spadek tempa napływu BIZ	Znaczny wzrost przewag własnościowych, do których najczęściej zalicza się: zmiany technologiczne, popyt na dobra o lepszej jakości, wzrost krajowych płac, wzrost BIZ
Etap czwarty	2600–6500 USD	Wielkość ta przyjmuje wartość dodatnią i wciąż się zwiększa	Przewagi lokalizacyjne i własnościowe bazują wyłącznie na wykreowanych a nie naturalnych walorach, kraje inwestują więcej za granicą niż napływa do nich BIZ	

Źródło: oprac. własne na podstawie M. Geldner, *Przyczynek do teorii zagranicznych inwestycji bezpośrednich*, Monografie i opracowania SGPiS [Warszawa] 1986, nr 193, s. 108–109; E. Oziewicz, *Zagraniczne inwestycje bezpośrednie w rozwoju gospodarczym krajów Azji Południowo-Wschodniej*, Wyd. UG, Gdańsk 1998, s. 145–146; J. Witkowska, *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w Europie Środkowowschodniej*, Wyd. UŁ, Łódź 1996, s. 52–53.

strukturalne gospodarki światowej, do których zalicza się m. in. rozbieżności pomiędzy wybranymi krajami w kwestii warunków podaży i popytu, firmy są zaś dostawcami i odbiorcami nieuchwytnych aktywów, takich jak np. technologia, umiejętności⁵⁷.

I. stadium rozwoju sterowane przez czynniki produkcji – oparte jest na wykorzystaniu zasobów naturalnych i taniej pracy. Innymi słowy BIZ przyciąga rozwój przemysłów praco- i surowcowych. Jednocześnie BIZ przyciągane są do przemysłów kapitałoinwestycyjnych, które rozpoczynają kolejne stadium rozwoju gospodarczego

II. stadium rozwoju napędzonego inwestycjami – powstaje jako konsekwencja presji na wzrost płac, wzrost kwalifikacji pracowników oraz oszczędności gospodarstw domowych. Wzrost skłonności do oszczędzania wystąpi oczywiście w warunkach istnienia odpowiedniej liczby i jakości (obsługi) instytucji bankowych i finansowych (według B. Balassa istnieje silna, pozytywna korelacja między wzrostem eksportu a wzrostem krajowych oszczędności)⁵⁸. BIZ napływają do dziedzin związanych z przemysłem ciężkim, chemicznym, budownictwem i tworzeniem infrastruktury gospodarczej (np. budowa dróg, autostrad). Konsekwencją powyższej sytuacji jest zwiększenie PKB na jednego mieszkańca

III. stadium rozwoju napędzonego innowacjami – powoduje, że BIZ napływają do przemysłów o wysokim stopniu innowacyjności i wysokiej technologii. Sytuacja występuje wówczas, gdy kraj dysponuje wysoko wykwalifikowaną siłą roboczą i prowadzi aktywną politykę w dziedzinie B + R. Według J. A. Cantwell i P. E. Tolentino stadium to jest kluczową determinantą BIZ w krajach rozwijających się⁵⁹.

IV. stadium rozwoju napędzonego bogactwem – w strukturze eksportu kraju dominują usługi, których znaczenie wzrasta wraz z jego rozwojem. Tworzy się nowy typ społeczeństwa, który oparty jest na gospodarce usług, gdzie głównym potencjałem jest wiedza. Natomiast aktywa bogate w wiedzę są głównym motywem podejmowania BIZ

Źródło: oprac. własne na podstawie J. Witkowska, *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w Europie Środkowo-wschodniej*, Wyd. UŁ, Łódź 1996, s. 134–139; Z. Wysokińska, *Dynamiczne współzależności wymiany handlowej krajów Europy Środkowej i Wschodniej w świetle teorii integracji i wymiany międzynarodowej*, Wyd. UŁ, Łódź 1996, s. 46–54; J. Witkowska, *The Inflow of Foreign Direct Investment into East European Countries and Their Economic Development, Verification of T. Ozawa's Model*, [w:] *Comparative Economic research, Central and Eastern Europe*, Łódź University Press, Łódź 1998, s. 62–76; M. Majewska, J. Grała, *Wpływ zagranicznych inwestycji bezpośrednich na proces umiędzynarodowienia gospodarki polskiej*, „Sprawy Międzynarodowe”, lipiec/wrzesień 2002.

Rys. 2. Stadia konkurencyjne rozwoju gospodarczego modelu T. Ozawy

⁵⁷ J. Witkowska, *Bezpośrednie inwestycje...*, s. 135.

⁵⁸ Zob.: B. Balassa, *New Directions in the World Economy*, New York 1989, s. 27–29.

⁵⁹ Zob.: T. Ozawa, *Foreign Direct Investment and Economic Development*, „Transnational Corporations” 1992, vol. 1, No 1, s. 27–54.

W dalszej kolejności wyróżnia on cztery stadia konkurencyjnego rozwoju zdefiniowane przez M. Portera. Stadia te oraz ich charakterystykę prezentuje rys. 2.

W celu podsumowania powyższej analizy modelu, T. Ozawa stara się zwrócić uwagę na dwie istotne kwestie:

- połączenie transformacji gospodarki ze zmianami w modelu przewagi komparatywnej;
- wpływ BIZ na wzrost gospodarczy poprzez zwiększenie handlu w warunkach dobrego klimatu inwestycyjnego kraju przyjmującego kapitał zagraniczny.

Model T. Ozawy został zbudowany na podstawie doświadczeń krajów Azji Południowo-Wschodniej – ze szczególnym uwzględnieniem Japonii. Wypadkowa wielu czynników, które wpłynęły na powstanie modelu T. Ozawy, może nie zaistnieć w innych regionach gospodarki światowej. Przykładem takiego czynnika może być np. podłoże kulturowo-religijne⁶⁰. Dlatego też w przypadku oceny wpływu BIZ na rozwój ekonomiczny np. krajów Europy Środkowowschodniej należy zwrócić uwagę na ograniczenia tego narzędzia badawczego. W pracy J. Witkowskiej, w której dokonana została weryfikacja modelu T. Ozawy, przeprowadzona w odniesieniu do Polski, Węgier i częściowo byłej Czechosłowacji w początkowych latach transformacji tych krajów, autorka wykazała m. in., że:

- analizowane kraje Europy Środkowowschodniej weszły w fazę II stadium rozwoju gospodarczego, napędzanego inwestycjami;
- w latach 1992–1993 można zaobserwować przesunięcia w strukturze gałęziowej BIZ korzystne dla rozwoju gospodarczego Polski i Węgier. Przesunięcia te w Polsce odbyły się w kierunku gałęzi kapitałochłonnych, a na Węgrzech w kierunku usług transportowych i telekomunikacyjnych;
- rzeczywisty model przewag komparatywnych w eksporcie odbiegał znacznie od modelu w przypadku Polski. Natomiast został on pozytywnie zweryfikowany dla Węgier. Napływ BIZ do tych krajów oddziaływał w innym stopniu na ich eksport. BIZ na Węgrzech były zdecydowanie zorientowane eksportowo, a w przypadku Polski zorientowane na rynek wewnętrzny.

Trudno stwierdzić, na jakim etapie rozwoju gospodarczego, według modelu T. Ozawy, znajduje się w tej chwili Polska. Od roku 1993 nie została najprawdopodobniej przeprowadzona żadna weryfikacja tego modelu.

⁶⁰ J. Witkowska, *Bezpośrednie inwestycje...*, s. 137.

WNIOSKI

- Teorie, które mogą mieć wpływ na wyjaśnienie zjawiska BIZ w krajach średnio rozwiniętych mieszczą się w klasyfikacji, która obejmuje zjawiska nierównowagi rynku, zniekształceń wywołanych przez politykę rządową, niedoskonałości struktury rynku, niesprawności rynku. Zaprezentowane zostały również teorie, które nie mieszczą się w klasyfikacji. Są to teorie handlowe i teoria poziomu gospodarczego J. H. Dunninga;

- Informacje, które zostały zaprezentowane w teoriach BIZ, zdecydowanie uwypuklają korzyści dla kraju inwestora, płynące np. z handlu i dają na pewno częściowo odpowiedź na podstawowe pytanie – dlaczego firmy inwestują za granicą? Natomiast uwarunkowania rozwoju BIZ w gospodarce światowej, rozpatrywane na gruncie wszystkich zaprezentowanych teorii BIZ, nie dają się jednoznacznie rozstrzygnąć i przenieść do polityki gospodarczej krajów średnio rozwiniętych. Wpływ na taki stan rzeczy może mieć m. in.:

- a) fakt, że żadna ze sformułowanych teorii nie jest wolna od pewnych ograniczeń i słabości;

- b) brak jest generalnej teorii akceptowanej przez większość badaczy; ponadto niektórzy z nich już kilkanaście lat temu doszli do wniosku, że bardzo rzadko sięga się do teorii, by przewidzieć kierunki rozwoju BIZ na świecie;

- c) fakt, iż rzeczywistość gospodarcza wyprzedziła w istotnym stopniu stan rozwoju teorii, a wiąże się z tym m. in.:

- brak próby zweryfikowania istniejących już teorii na temat BIZ (z wyjątkiem przedstawionej powyżej teorii J. H. Dunninga). Teoria ta została zweryfikowana pozytywnie m. in. przez J. Witkowską na przykładzie BIZ w regionie Europy Środkowowschodniej. Jednak owa weryfikacja, przeprowadzona w pierwszych latach okresu transformacji, może nie znaleźć potwierdzenia po zmianach, które nastąpiły w ostatnich dziesięciu latach w polskiej gospodarce,

- brak teorii tłumaczącej wzrost BIZ w krajach średnio rozwiniętych na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat. Dlatego też istnieje ciągle potrzeba skonstruowania takiej teorii, która mogłaby dać solidny grunt pod obecne i przyszłe decyzje dla polityki gospodarczej w tych krajach. Ponadto M. Geldner stwierdził, że: „analiza myśli ekonomicznej dotycząca omawianej problematyki skłania do wniosku, że zarówno ramy teorii, jak i oferowane przez nią narzędzia nie są wystarczające do interpretowania zjawisk w zakresie szeroko rozumianej wymiany międzynarodowej”⁶¹. Z tego względu coraz częściej rozpatrywane są uwarunkowania BIZ w odniesieniu, np., do celów, motywów czy strategii inwestorów.

⁶¹ M. Geldner, *Przyczynek do teorii...*, s. 61.

BIBLIOGRAFIA

- Buckey A., *Inwestycje zagraniczne wartości i ocena*, PWN, Warszawa 2002.
- Buckley P. J., Casson M., *The Future of Multinational Enterprise*, MacMillan Press, London 1976.
- Döhrn R., Heiduk G., *Theorie und Empire der Direktinvestitionen*, „Schriftenreihe des Rheinisch-Wesfälischen Instituts für Wirtschaftsforschung” 1999, Neue Folge Heft 65 [Duncker & Humlot GmbH, Berlin].
- Geldner M., *Przyczynek do teorii zagranicznych inwestycji bezpośrednich*, „Monografie i Opracowania SGPiS” [Warszawa] 1986, nr 193.
- Majewska M., Grala J., *Wpływ zagranicznych inwestycji bezpośrednich na proces umiędzynarodowienia gospodarki polskiej*, „Sprawy Międzynarodowe”, lipiec/wrzesień 2002.
- Misala J., *Polsko-niemieckie powiązania gospodarcze w XX wieku. Tendencje i czynniki kształtujące*, Fundacja im. Friedricha Eberta, Warszawa 1992.
- Misala J., *Teorie międzynarodowej wymiany gospodarczej*, PWN, Warszawa 1990.
- Oziewicz E., *Zagraniczne inwestycje bezpośrednie w rozwoju gospodarczym krajów Azji Południowo-Wschodniej*, Wyd. UG, Gdańsk 1998.
- Przybylska K., *Determinanty zagranicznych inwestycji bezpośrednich w teorii międzynarodowego cyklu życia produktu*, „Gospodarka Narodowa” [Warszawa] 1998, nr 3.
- Rymarczyk J., *Internacjonalizacja przedsiębiorstwa*, PWN, Warszawa 1996.
- Stępnia A., *Integracja regionalna i transfer kapitału. Inwestycje bezpośrednie w aspekcie klimatu inwestycyjnego w Unii Europejskiej*, Wyd. UG, Gdańsk 1996.
- Stępnia A., Umiński S., *Możliwość wykorzystania swobodnego transferu kapitału przez polskie firmy w obszarze Unii Europejskiej*, Wyd. UG, Gdańsk 1998.
- Witkowska J., *Bepośrednie inwestycje zagraniczne w Europie Środkowo-wschodniej*, Wyd. UŁ, Łódź 1996.
- Witkowska J., *The Inflow of Foreign Direct Investment into East European Countries and Their Economic Development, Verification of T. Ozawa's Model*, [w:] *Comparative Economic research, Central and Eastern Europe*, Łódź University Press, Łódź 1998.
- Wysokińska Z., *Dynamiczne współzależności wymiany handlowej krajów Europy Środkowej i Wschodniej w świetle teorii integracji i wymiany międzynarodowej*, Wyd. UŁ, Łódź 1995,

Beata Andrzejczak

EVOLUTION OF THE THEORY OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN GLOBAL ECONOMY

The paper discusses the evolution of foreign direct investment theory in host countries within several recent decades. It is a theoretical representation of the reasons behind FDI decisions. First part of the paper outlines various classifications of foreign direct investment theories in synthetic terms. However, the main goal of the paper is to identify, based on the FDI theory, the factors which determine FDI from the point of view of a foreign investor. J. H. Dunning's theory features among the most important mentioned here as the one the most frequently mentioned in studies on foreign direct investment.